

Rzecz bowiem w tym, że elektor saski Fryderyk August III zaraz po Jenie przeszedł na stronę Napoleona i wprowadził Saksonię do Związku Reńskiego. W nagrodę za te poczynania został królem saskim jeszcze w 1806 r. i księciem warszawskim w lipcu 1807 r. W Saksonii należy więc widzieć raczej sojuszniczkę Francji, a nie państwo pokonane w wojnie z IV koalicją.

Rzecz jasna tych kilka drobnych uwag krytycznych nie ma żadnego wpływu na ostateczną ocenę recenzowanej książki. Jest to bowiem praca ze wszech miar udana, interesująca i mądra, a zatem warta przeczytania i godna polecenia tak profesjonalistom, jak i szerokim rzeszom nieprofesjonalnych miłośników historii.

ZBIGNIEW ANUSIK
Uniwersytet Łódzki

Jerzy Z. Pająk, Adam Penkalla, Jerzy Szczepański, *Słownik biograficzny XIX wieku*, Toruń 2005, ss. 669

Napisana przez pracowników Instytutu Historii Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach książka zawiera dużo interesującego materiału. Autorzy sięgając do encyklopedii, słowników, tudzież różnych opracowań ogólnych i monograficznych, postanowili po wewnętrznej merytorycznej dyskusji przedstawić życiorysy wybitnych osobistości XIX stulecia ze świata polityki, kultury i nauki oraz postaci „tworzących nowe charakterystyczne dla tej epoki dziedziny i cechy”. W sumie powstała bardzo obszerna pozycja zawierająca 2155 lapidarnych biogramów, dlatego zrezygnowano z umieszczenia w niej bibliografii wykorzystanych źródeł i książek.

Słownik, jak wskazuje tytuł, dotyczy „pięknego wieku XIX”. Ale jego treść nie jest do niego w pełni adekwatna, gdyż znalazły się w nim też osoby wyłącznie związane z XVIII w. Na przykład są tu prezentowani Francuzi – czołowi uczestnicy Wielkiej Rewolucji: F. N. Babeuf (1760–1797), P. G. Chaumette (1763–1794), G. Danton (1759–1794), L. Desmoulin (1760–1794), F. Hanriot (1754–1794), M. J. de Séchells Hérault (1759–1794), J. B. Kléber (1753–1800), G. H. Mirabeau (1749–1791), M. F. Robespierre (1758–1794), A. L. Saint-Just (1767–1794); znakomici naukowcy: profesor chirurgii P. J. Desault (1744–1795), astronom J. S. Bailly (1763–1793), chemik A. L. Lavoisier (1743–1794); Anglicy – agronom R. Bakewell (1725–1795), filozof – polityk E. Burke (1724–1797), filozof i ekono-

mista A. Smith (1723–1790); Amerykanie – polityk, filozof i fizyk B. Franklin (1706–1790), G. Washington (1732–1799) – pierwszy prezydent USA; generalissimus rosyjski A. Suworow (1729–1800); włoski profesor L. Galvani (1737–1798) – prekursor badań elektrofizjologicznych, notabene, który udowodnił istnienie zjawisk elektrycznych w tkankach zwierzęcych nie w 1894 r. (s. 225), lecz w 1794¹.

Jakie kryteria zadecydowały o tym, iż życiorysy tych osób znalazły się w *Słowniku*... – nie wiadomo. We wstępie tego nie zaznaczono, a należało to raczej uczynić. Wydaje się również, że inne biogramy są tu zbędne. Albowiem winno się eksponować tych ludzi, którzy w „*la belless époques*” wnieśli istotne dokonania w rozwój nauki, kultury, byli ważnymi politykami w swoim kraju czy na świecie. To, że daty ich zgonów czy urodzeń wiążą się z początkiem lub końcem XIX w. nie są w pełni uzasadnionym argumentem, że byli oni znaczącymi postaciami tego stulecia. Przeto mija się raczej z celem pokazywanie tu osób, które związane są przede wszystkim z XVIII czy XX w. Skoro autorzy słusznie nie opracowali tu biogramu H. Kołłątaja, wybitnego przedstawiciela polskiego Oświecenia (zm. w 1812 r.), to raczej nie powinni napisać biogramów innych ludzi, którzy „zetknęli” się z XIX w., jak np. A. Hamiltona (1757–1804), J. G. Herdera (1744–1803), A. W. Jakubskiego (1885–1962), I. Kanta (1724–1804), A. Kaufmanna (1741–1807), M. Kazakowa (1738–1812)², N. Leblanca (1742–1806), Ch. V. E. Leclerca (1772–1802), C. G. Langhansa (1732–1808), F. Schillera (1759–1805), J. F. Thututta (1736–1818). Można też mieć wątpliwości, czy niektóre postacie związane głównie z XX w., mające rodowód z XIX stulecia, powinny być zamieszczone w słowniku. Ale skoro tak postanowiono, to dlaczego są dane o kompozytorze Igorze Strawińskim (1882–1971) czy znakomitym angielskim pisarzu J. Galsworthym (1887–1933) nagrodzonym nagrodą Nobla (1932), a brak jakiegokolwiek wiadomości o amerykańskim pisarzu Jamesie Curwoodzie (1878–1922)³.

Skoncentrowanie się na tym okresie, który wynika z tytułu książki, pozwoliłoby na sporządzenie dodatkowych biogramów osób, których nie trzeba pomijać. Dużym przeoczeniem jest nieumieszczenie w niniejszym opracowaniu biogramu Ludwika Pasteura (1822–1895), wybitnego francuskiego naukowca, twórcy podstaw

¹ Por. *Encyklopedia powszechna PWN*, t. II, Warszawa 1974, s. 15.

² Np. znakomity architekt rosyjski Kazakow główne budowle wznosił w XVIII w., por. L. Bazyłow, *Historia nowożytnej kultury rosyjskiej*, Warszawa 1986, s. 32, 117.

³ *Mały słownik pisarzy świata*, wyd. II, poprawione i rozszerzone, Warszawa 1972, s. 122.

mikrobiologii i immunologii, prekursora rozwoju stereochemii, autora pierwszej metodyki laboratoryjnej pracy bakteriologicznej i wprowadzenia pierwszych szczepionek – m. in. przeciw wścieklicznie. O nich są dane nie tylko w encyklopediach krajowych i zagranicznych, ale i wielu podręcznikach akademickich⁴.

Zapewne powinny tu być sylwetki innych ludzi nauki: Roberta Bunsena (1811–1899) – konstruktora spektroskopu, fotometru, odkrywcy cezu, rubidu i pierwszego rodnika kakodylu; Christiana Dopplera (1803–1853), austriackiego fizyka i astronoma, odkrywcy w 1842 r. tzw. zjawiska Dopplera; Johna Daltona (1776–1844) – twórcy nowożytnego akademizmu i zjawiska daltonizmu; prof. Wilhelma Diltheya (1833–1911), metodologa humanistyki – twórcy tzw. filozofii życia; J. P. Joule’a (1818–1889), znakomitego fizyka, który m. in. uogólnił zasadę energii mechanicznej; J. B. Lamarcka (1744–1829), światowej rangi biologa, ewolucjonisty; H. Lamprechta (1856–1915) – historyka, prekursora badań zjawisk masowych; bakteriologa i lekarza F. A. Löfflera (1852–1915) – odkrywcy m. in. bakterii nosaczyny, błonicy; J. R. Mayera (1814–1878) – fizyka i lekarza, autora m. in. pojęcia równoważnika mechanicznego ciepła oraz zachowania energii; wybitnego fizjologa i patologa F. Magendie’a (1783–1855); niemieckiego zoologa, fizjologa i histologa Teodora Schwanna (1810–1882), współtwórcy teorii budowy komórkowej organizmów roślinnych i zwierzęcych, wraz z J. M. Schleidenem (o nim wzmianka na s. 561)⁵. Także ani słowa nie napisano o głównym przedstawicielu tzw. młodszej szkoły historycznej w naukach ekonomicznych – Gustawie Schmollerze (1838–1917)⁶; natomiast są informacje tylko o niektórych jego współpracownikach, uczniach i następcach – Maxie Weberze (1864–1920), L. Bretano (1844–1931). Zabrakło też miejsca dla H. A. Taine’a (1828–1893), francuskiego filozofa i historyka, estetyka i teoretyka kultury, którego poglądy m. in. przyczyniły się do powstania naturalizmu w literaturze, ugruntowania realizmu w sztuce⁷.

Po eliminacji nazwisk osób nie związanych z XIX w. można by rozszerzyć niniejszy słownik o przedstawicieli kultury – pisarzy,

⁴ Por. *Encyklopedia...*, t. III, Warszawa 1975, s. 470; J. Pajewski, *Historia powszechna 1871–1918*, Warszawa 1971, s. 324.

⁵ Nazwiska te eksponowane są m. in. w podręcznikach akademickich – zob. J. Pajewski, *op. cit.*, s. 319–325; W. Żywczyński, *Historia powszechna 1789–1870*, Warszawa 1967, s. 201–211, 451–457.

⁶ J. Górski, W. Sierpiński, *Historia powszechnej myśli ekonomicznej 1870–1950*, Warszawa 1972, s. 118.

⁷ *Encyklopedia...*, t. IV, Warszawa 1976, s. 398.

takich jak: G. D'Annunzio (1863–1938) – typowy przedstawiciel schyłku XIX w. – o obfitej i różnorodnej twórczości; Alphonse Daudet (1840–1897), którego powieści przetłumaczono na wiele języków; Jacinto Benavente (1866–1954) – dramatopisarz hiszpański, jeden z pierwszych pisarzy „pokolenia 1898” – autor około 150 sztuk teatralnych, noblista (1922); Andrés Bello (1791–1865), działacz, pisarz i polityk wenezuelski, jeden z największych humanistów Ameryki Łacińskiej, jeden z najwybitniejszych poetów Ameryki Południowej; rosyjski pisarz P. W. Boborykin (1836–1921); Alves Castro (1847–1871), brazylijski poeta romantyczny, którego poezja wyróżniała się górnolotnym stylem, harmonią i bogactwem metafor; C. Delavigne (1793–1843), francuski dramaturg i pisarz, autor m. in. *Nieszporów sycylijskich* (kanwa dla libretta opery G. Verdiego), *La Varsoivienne – Warszawianki*, jednej z najsłynniejszych polskich pieśni patriotycznych; A. N. Dobrolubow (1836–1861), rosyjski krytyk i publicysta, który wywarł wielki wpływ na literaturę rosyjską swej epoki; M. P. Drahomanow (1841–1895), czołowy ukraiński historyk, działacz społeczny i publicysta; A. Goldfaden (1840–1906), dramaturg i twórca nowoczesnego teatru żydowskiego; Dias Goncalves (1823–1864), największy romantyczny pisarz brazylijski; pisarze francuscy – bracia Edmond (1822–1891) i Jules Goncourt (1838–1870), po śmierci których utworzona została Akademia Goncourtów (10 pisarzy) przyznająca we Francji coroczną nagrodę literacką za osiągnięcia w dziedzinie prozy; E. G. Geijer (1783–1847), poeta i historyk, jeden z najwybitniejszych pisarzy i uczonych, którzy przeprowadzili duchową rewolucję na początku XIX w.; prekursor i mistrz parnasizmu, poeta, pisarz, krytyk francuski Théophile Gautier (1811–1872); E. T. Hoffman (1776–1822), niemiecki pisarz, karykaturzysta, muzyk doby romantyzmu, część jego dzieł znalazło silny oddźwięk w literaturze i muzyce europejskiej; węgierski prozaik M. Jókai (1825–1904), autor ponad 100 tomów powieści odznaczających się fantazją, humorem i bogactwem języka; J. Jovanović-Zmaj (1833–1904), jeden z najwybitniejszych przedstawicieli drugiej generacji serbskich romantyków, moralnego autorytetu i wychowawcy społeczeństwa serbskiego; T. Maiorescu (1840–1917), rumuński pisarz, krytyk literacki i polityk, dominująca postać w kulturze tego kraju w drugiej połowie XIX w.; Karl May (1842–1912), niemiecki powieściopisarz, bardzo popularny zwłaszcza wśród młodzieży; czeski poeta, prozaik, felietonista Jan Neruda (1834–1891); jeden z prekursorów surrealizmu, pisarz francuski G. Nerval (1808–1855); P. P. Njegos (1813–1851), poeta serbski, prawosławny biskup i władca stworzonej przezeń Czarnogóry, samouk o wielkiej kulturze;

prekursorka naturalizmu w Hiszpanii, powieściopisarka i krytyk literacki Emilia Pardo Bazan (1851–1921); E. Rostand (1868–1918), francuski poeta – autor m. in. znanej w świecie komedii bohaterskiej *Cyrano de Bergerac* (1897); A. Tennyson (1809–1892) – obok R. Browinga – najwybitniejszy poeta angielski okresu wiktoriańskiego; Juan Valera (1824–1905), hiszpański powieściopisarz, znakomity stylist. Wśród malarzy XIX-wiecznych można by było przypomnieć Berthę Morisot (1841–1895), impresjonistkę, której kompozycje odznaczają się miękkim modelunkiem i delikatnym, stonowanym kolorytem; warto byłoby pokazać też sylwetkę złotnika wybitnego reprezentanta *empire’u* J. B. C. Odiota (1783–1850)⁸. Ewentualnie można by przypomnieć Odillona Redona (1840–1916), malarza i grafika, przedstawiciela symbolizmu, prekursora surrealizmu⁹.

Sporo miejsca zajmują w prezentowanym *Słowniku...* Polacy, którzy zapisywali się pozytywnie w naszych dziejach, a także wnieśli swój wkład do nauki i kultury światowej. Szkoda, że nie ma w nim pewnych nazwisk. Są tu opisani przedstawiciele tzw. krakowskiej szkoły historycznej¹⁰: W. Kalinka (1828–1886), M. Bobrzyński (1849–1935), a brak najbardziej reprezentatywnej postaci tego krakowskiego środowiska naukowego: Józefa Szujskiego (1835–1883)¹¹, także wielu innych naukowców¹², m. in. takich jak Edmund F. Biernacki (1806–1911) – pierwszy odkrywca zależności szybkości opadania krwinek czerwonych od rodzaju schorzenia (OB. – 1894 r.); Adam Czarnocki, znany pod pseudonimem Zorian Dołęga-Chodakowski (1784–1825), czołowy etnograf i archeolog, zwłaszcza z zakresu Słowiańszczyzny; oftalmolog Ksawery Gałęzowski (1832–1907), autor kilkuset prac, jego okulistyczna klinika w Paryżu miała światową sławę; Adam Prażmowski (1821–1885), pierwszy astrofizyk polski, odkrywca polaryzacji światła korony słonecznej; Kazimierz Prószyński (1875–1945), konstruktor pionierskich aparatów kinematograficznych – pleografu (1894) i biopleografu (1898); polski Edison – wy-

⁸ Por. A. Dulewicz, *Słownik sztuki francuskiej*, Warszawa 1986, s. 290–291, 307.

⁹ *Ibidem*, s. 350–351; *Encyklopedia popularna PWN*, wyd. 8, Warszawa 1982, s. 653.

¹⁰ Por. A. F. Grabski, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2002, s. 126–134.

¹¹ Szerzej zob. H. S. Michałak, *Józef Szujski 1835–1883. Światopogląd i działanie*, Łódź 1987, s. 301.

¹² Por. tablice: *Uczni, odkrywcy i wynalazcy XIX wieku*, [w:] A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2000, s. 601–606; por. też B. Suchodolski, *Nauka, [w:] Polska XIX wieku*, red. S. Kieniewicz, Warszawa 1986, s. 400–460.

nalazca z wielu dziedzin, m. in. telewizji elektrycznej, Jan Szczepanik (1872–1926).

Pominięcie osób, co jeszcze raz podkreślam, które niczym szczególnym się nie zapisały w XIX w., pozwoliłoby umieścić w słowniku o wiele więcej biogramów osób, które w tamtym stuleciu w różnych dziedzinach zaznaczyły swój wyraźny ślad – choćby Józef F. Babiński (1857–1932), wybitny neuropsychiatra (najważniejsze odkrycie semiologiczne – tzw. objaw Babińskiego w 1896 r.), człowiek dwóch ojczyzn: Polski i Francji¹³, czy inni ludzie kultury i polityki, jak Adam Asnyk (1838–1897), najpopularniejszy poeta swojej epoki, działacze rewolucyjni: Szymon Konarski¹⁴, Tadeusz Krępowiecki (1798–1847), Piotr Ściegienny (1801–1890)¹⁵, malarze: Władysław Czachórski (1850–1911), Aleksander Orłowski (1797–1832) i jeden z najwybitniejszych tego stulecia – Henryk Rodakowski (1823–1894), którego domeną było malarstwo portretowe¹⁶. Oczywiście można by podać nazwiska wielu jeszcze innych osób z tamtego okresu, ale umieszczenie biogramów uwarunkowane winno być dokładną analizą ich dokonań, osiągnięć w owym czasie.

Niezależnie od wymienionych uwag czy sugestii, w trakcie czytania nasunęło się kilka spostrzeżeń i zauważono błędy wynikające z niedokładnej korekty. I tak błędne są daty zgonów: St. Staszica – nie 1823 (s. 585), lecz 1826¹⁷; J. Miguela – nie 1801 (s. 442), lecz 1901; R. Montiego – nie 1891 (s. 449), ale w 1881 r.¹⁸; S. Petöfięgo – nie w 1856 r. (s. 494), a w 1849 r.¹⁹; E. Kraeplina – nie w 1026 r. (s. 357), tylko w 1926 r.; A. Volty – nie w 1927 r. (s. 635), a w 1827 r.; K. Tomczaka – nie w 1854 r. (s. 617), lecz w 1884 r. (zm. na wyspie Mondoletto). Inne błędy chronologiczne to: niewłaściwa data napisania (s. 341) wiersza *The White Mens' Burden* przez noblistę R. Kiplinga (nie w 1807, lecz 1907 r.) oraz data powrotu A. Kaufmann (1741–1807) do Włoch (na s. 335 podano, iż w 1871!). Wątpliwości budzi data wydania *Sztuki romantycznej* Ch. Baudelairea (s. 44 – 1869 r.). Według encyklopedii edycja tej

¹³ Por. E. Herman, *Józef Babiński. Jego życie i dzieło*, Warszawa 1965.

¹⁴ Por. A. Barszczewska, *Szymon Konarski*, Warszawa 1976, ss. 271.

¹⁵ Zob. *Książd Piotr Ściegienny. Epoka. Dzieło. Pokłosie*, red. W. Caban, Kielce 1996, ss. 306.

¹⁶ T. Dobrowolski, *Malarstwo polskie ostatnich dwustu lat*, wyd. III, Wrocław i in. 1989, s. 51–55, 64, 91–98, 268–269.

¹⁷ S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795–1918*, wyd. IX, Warszawa 1997, s. 574.

¹⁸ M. Porębski, *Dzieje sztuki w zarysie. Wiek XIX i XX*, t. III, Warszawa 1988, s. 141.

¹⁹ *Mały słownik...*, t. I, s. 223; *Encyklopedia powszechna...*, t. III, s. 495.

pozycji była w 1868 r.²⁰ Trudna do ustalenia jest data urodzin Ernesta Malinowskiego. W *Słowniku...* (s. 412) J. Szczepański napisał, iż urodził się w 1815 lub 1818 r. Z kolei w *Polskim słowniku biograficznym* autor biogramu podaje rok urodzenia 1815²¹, natomiast w najnowszej encyklopedii figuruje ścisła data urodzin – 5 stycznia 1818²², zaś w innej, wcześniejszej encyklopedii PWN nie rozstrzyga się roku urodzenia – podaje się 1808 lub 1815²³. Ścisła, przytoczona data urodzenia wydaje się w pełni udokumentowana²⁴.

W tekście niniejszej książki pojawiły się też niepełne lub zniekształcone nazwiska. Prawdziwe nazwisko znanego kompozytora włoskiego to Ruggiero Leoncavallo²⁵, nie Ruggiero Leocavallo (s. 381). Gwoli ścisłości chyba pełne nazwisko B. Constanta (s. 131) to Constant de Rebecque, o imieniu Benjamin, a B. Niemojewski to jeden z przywódców liberalnej opozycji nie tyle kaliszczan (s. 406), co „Kaliszan”, grupujących polityków szlacheckich nie tylko wyłącznie z Kaliskiego²⁶.

Przytoczone uwagi, wysunięte propozycje, zauważone błędy nie deprecjonują dobrego poziomu merytorycznego prezentowanej książki, która jest dość dokładnym informatorem o wielu postaciach. O niektórych w nich wiadomości może są nieco nazbyt lakoniczne, ale dobrze się stało, że autorzy, sięgając nie tylko do encyklopedii, potrafili dotrzeć do informacji w różnych opracowaniach, aby przybliżyć osoby z wielu sfer życia z wielu krajów świata. *Słownik...* zatem będzie przydatny dla dość szerokiego kręgu czytelników, których przeszłość, nie tak odległa, zapewne interesuje nie tylko ze względów profesjonalnych. *Słownik...* można w przyszłości uzupełnić, ale już teraz zawiera duży zasób podstawowej wiedzy o poszczególnych osobach, które wniosły swój istotny wkład w rozwój różnych aspektów – głównie XIX stulecia, choć nie tylko.

STEFAN PYTLAS
Uniwersytet Łódzki

²⁰ *Encyklopedia powszechna...*, t. I, s. 223.

²¹ S. Brzozowski, *Ernest Malinowski (1815–1899)*, PSB, t. XIX, Warszawa 1972, s. 336–337.

²² *Wielka encyklopedia PWN*, t. XVI, Warszawa 2003, s. 508.

²³ *Encyklopedia powszechna...*, t. III, s. 10.

²⁴ Por. pracę D. Bartkowiak, *Ernest Malinowski. Konstruktor kolei transandyjskiej*, Poznań 1996, s. 34–35.

²⁵ *Encyklopedia powszechna...*, t. II, s. 702. Por. też pisownię imienia Ruggiero – Ruggiero. Zob. też J. Kański, *Przewodnik operowy*, Warszawa 1968, s. 403–407.

²⁶ M. Więclawska, *Opozycja liberalna w Królestwie Kongresowym 1815–1831*, Warszawa 1925.